

Sabine Richebächer

ŽIVOT MEZI JUNGEM A FREUDEM

Životopis Sabiny Spielreinové

Sabine Richebächer

ŽIVOT MEZI JUNGEM A FREUDEM

Životopis Sabiny Spielreinové

Autorka děkuje kulturním nadacím UBS a Pro Helvetia, jež podpořily její práci na této knize formou ročního stipendia.

Původní německé vydání:

SABINA SPIELREIN. *Eine fast grausame Liebe zur Wissenschaft*

Dörlemann Verlag AG, Zürich

Copyright © 2005 by Sabine Richebächer

České vydání:

Translation © 2011 Michaela Jančaříková

© Portál, s. r. o., Praha 2011

ISBN 978-80-262-0665-1

Sabina Spielreinová

*Zuzaně Shonfieldové, Gertrudě Hunzikerové, Martě Eickeové
s láskou a vděčností*

Obsah

Úvod	9
----------------	---

I DĚTSTVÍ V RUSKU

1 Nikolaj Moškovič Spielrein – Z rolnického synka velkoobchodníkem	13
2 Eva Lublinská – Průkopnice ženského vzdělávání v Rusku	20
3 Velká bohyně, alchymistka, záchvaty strachu – Dětství v jižním Rusku.	23
4 Na Kateřinském gymnáziu v Rostově	30

II PRVNÍ POBYT VE ŠVÝCARSKU 1904–1911

5 Nervózní doba	41
6 Země zaslíbená	51
7 Burghölzli	57
8 „Kdo je s ďáblem ty a ty, ten z plamínku že bázeň cítí?“ . .	70
9 První přítelkyně.	88
10 „Kozácké klisny“ – Ruské studentky v Curychu	98
11 „Její charakter má v sobě cosi jednoznačně bezohledného...“	109
12 „Kdo koupí Mílka?“	114
13 „doktorka spielreinová curych = sláva medikům“	135

III MNICHOV–VÍDEŇ–ROSTOV–BERLÍN 1911–1914

14 „Destrukce jako příčina vzniku“	145
15 Ve Vídni u Sigmunda Freuda	154
16 „Provdána za dr. Paula Scheftela. Pokračování příště“ . . .	159
17 Berlínská léta 1912–1914	162

IV DRUHÝ POBYT VE ŠVÝCARSKU 1914–1923

18	Lausanne – „Les Vents“	179
19	Psychoanalytickou v Ženevě	195
20	Východ, nebo Západ?	213

V LABORATOŘ SOVĚTSKÝ SVAZ 1923–1942

21	„Mašinizacija“ – Sen o novém člověku	223
22	Noc nad Ruskem	237
23	„Smrt je z Německa mistr“	255

Epilog	269
------------------	-----

PŘÍLOHA

Ediční poznámka	272
Seznam zkratk	273
Poznámky	275
Životní data Sabiny Spielreinové-Scheftelové (1885–1942) . . .	323
Obrazový materiál	326
Poděkování.	327

Úvod

Již od svého otevření v roce 1838 se hotel Savoy Baur en Ville, nacházející se na curyšském Paradeplatzu, řadí k nejvýznačnějším stavbám města. V létě 1904 tam zavítala skupinka ruských cestujících z mondénního lázeňského městečka Interlaken, paní Eva Spielreinová, její bratr dr. Lublinski a problémové dítě – osmnáctiletá Sabina. 17. srpna 1904 došlo v hotelu k neobvyklému povyku, protože mladou Rusku popadl hysterický záchvat, doprovázený křikem a řinčením skla. Odmítla zůstat v hotelu a trvala na převozu do ústavu s tím, že potřebuje pomoc.

Na cestě ji doprovázel policejní lékař a její strýc dr. Lublinski. Měla s sebou lékařskou zprávu od dr. Rudolfa Biona, sepsanou horkým perem na hotelovém papíru. Drožka dorazila ve 22.30 ke kantonální curyšské psychiatrické klinice Burghölzli. Dívka tvrdila, že není chorá. Prý se jen rozčílila v hotelu, neboť nemůže vystát lidi ani zvuky. V prapodivné kombinaci se v ní přitom mísily smích a pláč. Trhavě otáčela hlavou, vyplazovala jazyk, škubalo jí v nohách, stěžovala si na příšerné bolesti hlavy.

Po zkrácené přijímací proceduře přivedla ošetřovatelka Sabinu Spielreinovou do jednolůžkového pokoje na ženském oddělení první kategorie. Noc proběhla bez větších komplikací. Sabinu párkrát popadl strach a dožadovala se světla. Jednou měla pocit, jako by měla dvě hlavy. Její tělo jí bylo cizí. Následujícího rána si smích s pláčem opět měřily síly, nerozhodnou hru dokreslovalo škubání hlavou a vyzývavé pohledy. V průběhu dne se však dívka uklidnila.

V Burghölzli nad ní převzal péči zastupující sekundář dr. C. G. Jung. Setkání s pohlednou, vzdělanou a zcestovalou Sabinou Spielreinovou na mladého muže silně zapůsobilo. Jung, znalý spisů Sigmunda Freuda, byl z návštěvy pacientky přímo nadšen. Umožnila mu totiž vyzkoušet novou léčebnou metodu v praxi. Ruska se tak stala studijním předmětem Jungovy psychoanalýzy.

* * *

Že se Sabina ocitla v Burghölzli a neuvízla v nějaké jiné privátní psychiatrické léčebně, bylo jejím velkým štěstím. Těch devět měsíců strávených na klinice obrátilo její život vzhůru nohama a dalo mu nový směr. Pod ochranným křídlem ředitele kliniky Bleulera a jeho doktorů se mohla osvobodit z pout rodinného klanu a překonat vlastní, hluboko zakořeněné obavy do té míry, že si splnila svůj dětský sen a sama se stala lékařkou.

Na druhou stranu pro ni setkání s C. G. Jungem představovalo zároveň velké neštěstí. Jako „předmět Jungova studia“ se mistrovským dílem nestala. Terapeutický vztah nebyl nikdy definitivně ukončen.

* * *

Od konce 20. století se Spielreinová dostává opět do povědomí laické i odborné veřejnosti. Zájem o její život, a čím dál více také o její vědeckou práci, roste. Její osobnost inspiruje filmové tvůrce¹ a divadelní režiséry.² Zásahu na tom má jeden nále z roku 1977. Právě v tom roce probíhala rekonstrukce ženevského paláce Wilson. Během renovačních prací byl ve sklepech budovy bývalého Psychologického institutu objeven těžký černý kufr. V jeho útrokách se skrýval naprosto unikátní obsah – vedle mnohých osobních spisů majitelky kufru Sabiny Spielreinové se pod víkem našla i korespondence se Sigmundem Freudem a s C. G. Jungem, čítající více než 80 ručně psaných dopisů a pohlednic z let 1908 až 1923. Dále byl objeven deník Spielreinové z let 1909 až 1912.

Onen ženevský nále z přidal Spielreinové na atraktivitě. Předtím bylo její jméno zmíněno jen v několika málo spisech Freuda, Junga, Otty Grossa, Sándora Ferencziho, Melanie Kleinové. Tento návrat na jeviště psychoanalýzy však Spielreinovou neukazoval coby průkopnici psychoanalýzy a dětské analýzy. Ani ji nepředstavil jako autorku více než třiceti podnětných publikací, v nichž pojednávala o leccem, co mnohem později systematicky zpracovali Melanie Kleinová, Donald W. Winnicott a jiní. Centrem pozornosti se stala její úloha v *chronique scandaleuse*, za kterou byla – dle chuti – činěna odpovědnou, anebo považována za její oběť.

Do dnešního dne byla většina vědeckých prací Spielreinové nově publikována.³ Disertace, novinové články, monografie, deníky a dopisy jsou dostupné v němčině, ve francouzštině a v angličtině. Také vyšel její cho-

robopis z Burghölzli,⁴ stejně jako části obsáhlé korespondence rodiny Spielreinovy.⁵

Na začátku roku 1999 jsem byla požádána o přednášku o Spielreinové, Jungovi a Freudovi.⁶ Tehdy jsem ani v nejmenším netušila, že stojím na počátku šestiletého dobrodružného bádání po stopách neklidného, pohnutého a vzrušujícího života Sabiny Spielreinové. Života v období převratu, zmítaného ekonomickými a společenskými změnami. Života mezi tradicí a modernou, mezi Východem a Západem, mezi Freudem a Jungem. A později, v utrápeném Sovětském svazu, života mezi Stalinovou mocenskou politikou a vyhlazovacími komandy Adolfa Hitlera.

I

DĚTSTVÍ V RUSKU

1

Nikolaj Moškovič Spielrein – Z rolnického synka velkoobchodníkem

Naftul Moškovič Schpilrejn (později psáno Spielrein) přišel na svět 11. ledna 1861 ve Varšavě do rodiny židovského rolníka.¹ Příjmení Schpilrejn je odvozeninou židovského výrazu pro fair play: „rejn es špil“. Naftul vyrůstal se svými dvěma bratry a dvěma sestrami ve skromných poměrech a omezujících podmínkách židovské osady v carské říši.

Pod křídly carského dvojitého orla, či lépe řečeno v jeho pařátech, žili příslušníci zhruba stovky nejrůznějších národností. Mezi nimi se nacházela i největší židovská obec tehdejšího světa. První židovští přistěhovalci uprchli do východní Evropy během křižáckých výprav v letech 1096 a 1146/1147. V letech 1348/1349, když Evropu zachvátila černá smrt – morová epidemie –, dosáhlo pronásledování a vyhánění Židů svého vrcholu. Židé se stali obětními beránky, obviňovanými z trávení studní a pramenů, ze znesvěcování hostií a z rituálních vražd. Byli nařčeni ze zabíjení křesťanských dětí během Pesachu: prolitá krev jim měla údajně sloužit pro rituální účely.

Polský král Kazimír III. Veliký však v polském království židovské osídlení podporoval. Polsko-litevský stát se tak stal v průběhu několika staletí útočištěm Židů ze všech koutů Evropy. Pod ochranou polských panovníků si mohli Židé nerušeně žít. Měli právo na vybudování vlastní autonomie, mohli neomezeně obchodovat, studovat, nabývat vlastnictví a po jistou dobu dokonce nosit zbraně. Za takzvaného trojího dělení Polska v letech 1772, 1793 a 1795 byl stát rozdělen mezi tři černé dvojité orly – Prusko, Rakousko-Uhersko a Rusko. Carevně Kateřině II. se podařilo ukořistit největší část rozdělené země. Většina polsko-litevských Židů se tak náhle ocitla pod carskou nadvládou.

Židovští obyvatelé si zprvu uchovávali svou autonomii a měli stejná práva jako ostatní skupiny obyvatelstva. Vyhláškou z 23. prosince 1791 učinila Kateřina II. této velkorysosti přítrž: Židé již nesměli sídlit ve vnitřním Rusku, museli se stěhovat z venkova do měst, a to většinou do určených čtvrtí či ulic. Jejich právo pobytu se ke všemu omezilo na 15 správních okresů – na okupované, kdysi polsko-litevské oblasti, rozprostírající se od Litvy na severu po Oděsu u Černého moře, mezi územím Lodže na západě a územím Mogilevu na východě. Jednalo se všehovšudy o oblast o rozloze 400 tisíc km². Těmito ustanoveními vytvořila Kateřina II. základ pro takzvané „Pásmo osídlení“, jež bylo zákonně zakotveno v roce 1804 ve stanovách Židů (*čerta osedlosti jevrejev*). V platnosti přetrvalo až do Říjnové revoluce.

Kolem roku 1900 žilo 5,2 milionů Židů – téměř polovina evropského židovského obyvatelstva – pod ruskou správou. Většina – 4,9 milionu – pobývala na území Pásma. Mnozí z nich se tísnili v židovských čtvrtích měst a městeček a přitom bojovali o poslední možnosti obživy, které jim zbyly. Východožidovské rodiny – takzvaní Luftmenschen neboli lidé do vzduchu – byly často velmi chudé.²

Naftul Spielrein vynikal inteligencí a jako jediný z rodiny se pyšnil hudebním nadáním. Stejně jako mnoho mužů své generace prošel i on dvěma vzdělávacími fázemi – tradiční a moderní čili sekulární.³ Židovští chlapci navštěvují dle tradice od tří nebo čtyř let židovskou základní školu (cheder). V chederu procítají hebrejské biblické texty, učí se morálce a cvičí se ve čtyřech způsobech počtů. Starší žáci studují Talmud, Tóru, Rašiho komentáře a Pentateuch. Vyučování v chederu se metodicky opírá o memorování a odříkávání svatých textů. Ukončení školní docházky ve 13 letech a jednom dni má také náboženskou souvislost: tímto dnem chlapec přebírá náboženské povinnosti dospělého člověka. Stává se z něj takzvaný bar micva, tedy „syn přikázání“.

Politika carské říše, nepřející vzdělávání, zasáhla obzvláště příslušníky neruských národností. Režim utiskoval národní kultury etnických menšin. Děti pocházející z těchto menšin nemohly být zpravidla vyučovány v mateřštině. Stejně tak bylo zakázáno publikování knih a časopisů v mateřském jazyce.⁴ Současně došlo k úpravě kvót – numeru clausu – pro neruské děti, které měly zájem o studium na státních školách či univerzitách. Právě židovské děti postihla tato násilná omezení velkou

měrou. Nemožnost studovat a izolovaný způsob života židovských obcí v Pásmu vedly nutně k postupnému úpadku jazykových znalostí. Mnozí obyvatelé ghetta téměř nebo již vůbec nerozuměli místnímu jazyku okolního obyvatelstva. Osvojení si ruštiny, polštiny a jiných cizích jazyků přitom bylo pro mnoho Židů a Židovek prvním krůčkem k novému životu a k nové práci.⁵

V domě rolníka Schpilrejna se mluvilo jidiš s varšavským přízvukem.⁶ Syn Naftul se učil cizím řečem rychle a snadno. Vedle hebrejštiny hovořil plynule polsky i rusky, tedy řečí okupační mocnosti. Naftul opustil předčasně školu ve Varšavě a odešel do Německa, pravděpodobně do Berlína, kde navštěvoval vyšší zemědělskou školu. Protože pocházel z chudých poměrů, musel si studium financovat doučováním.

Brzy ovládal němčinu, angličtinu a francouzštinu. Byl zběhlý i v klasických jazycích – řečtině a latině. Během varšavské školní docházky, nejpozději však během studia zemědělství v Berlíně, přišel do kontaktu s haskalou, tj. židovským osvícenstvím. Seznámil se také s moderními západními myšlenkami – jak zlepšit život, s reformou vzdělávání a školství a se socialistickými idejemi.

Haskala vznikla v německém Berlíně, kde došlo pod vlivem Velké francouzské revoluce a hlavní myšlenky francouzských osvícenců o rovnosti všech lidí ke zrušení zvláštních zákonů, jež se týkaly Židů.

V roce 1808 obdrželi všichni obyvatelé Berlína městské občanství a byli uznáni za „domorodce a občany státu“. Tím se z nich stali Berličané a Prusové. Tato skutečnost měla dopad na jejich chápání sebe samých ve chvíli, kdy se již nevnímali výlučně jako Židé, nýbrž jako občané státu, v němž žili. Berlín se stal centrem židovského emancipačního hnutí, spojeného se jmény Mosese Mendelssohna a Gottholda Ephraima Lessinga. Výmluvným důkazem tohoto krátkého historického okamžiku, během něhož se tolerance a mír mezi náboženstvími a kulturami jevily jako možné, je Lessingova dramatická báseň *Moudrý Nathan* (1779). Předlohou hlavního hrdiny se stal Lessingův přítel Mendelssohn.⁷

Židovští osvícenci – zvláště pak učenci a obchodníci – překračovali hranice všedního života, který byl v té době přísně uspořádán rabíny a náboženskými soudci v souladu s náboženským zákonem. Žádali oddělení náboženského vědění od světského, modernizaci výchovy a vyučování pro obě pohlaví, učení se novým profesím u Židů. Kromě toho se přimlouvali

za lepší postavení ženy v obci. Dvanáctiletá děvčata se dočkala obdobného obřadu, jako tomu bylo u chlapců: bat micva. Hledaly se možnosti nového uspořádání bohoslužby.⁸

Haskala zahrnuje široké spektrum postojů sahajících od umírněných částečných reforem až po snahu o integraci do světské společnosti, kdy se upouští od veškerých tradic. Haskala se postupně dostala do Rakouska a Ruska, přičemž ve Vilně, Varšavě, Oděse a téměř všech větších městech Pásmo vznikaly od roku 1850 diskusní kroužky. Docházelo k pokusům o vnitřní obnovu židovství a o zlepšení materiálního stavu zuboženého židovského obyvatelstva. Diskutovalo se o aspektech kulturních a vědeckých reforem, o vyhlídkách asimilace, o vizi socialistického židovství, stejně jako o sionistických alternativách.

Naftul Spielrein se po absolvování studia vrátil do Varšavy coby radikální reformátor a nadšený obdivovatel německé kultury. Naftul, který se specializoval na nauku o hmyzu a napadení rostlin plísní, se živil jako obchodník jedné varšavské firmy, jež obchodovala s hnojivem. Jeho neúnavný, inovativní duch a tvrdá práce mu zanedlouho začaly nést ovoce: během několika let vydělal značné jmění.

Jednoho dne se Naftul seznámil s krásnou, obletovanou Evou Lublinskou. Hned po prvním setkání věděl, že chce tuto a žádnou jinou. Netrápilo ho, že jeho vyvolená nedostane věno.⁹ Když si namlouval svou budoucí ženu, musel vynaložit veškerou svou – nikoli nepatrnou – neústupnost: třikrát od ní dostal košem. Teprve při čtvrté žádosti o ruku svolila Lublinská ke sňatku s tímto kandidátem, kterého si vyhlédli už její rodiče. Roku 1884 byl pár sezdán.

Obchodník Spielrein se politicky definoval jako Rus. Aby svůj postoj vyjádřil co nejdůrazněji, nechal si v roce 1883 při stěhování z Vašavy do Rostova rusifikovat své rodné jméno a otcovské jméno z Naftul Moškovič na Nikolaj Arkadjevič. Prosperující obchodní město na jihu Ruska poskytlo mladému snaživému obchodníkovi ideální zázemí.

Rostov, vzdálený od Moskvy zhruba 900 kilometrů, se nachází ve stejné nadmořské výšce jako Budapešť. Původ jeho jména se váže k jednomu pevnostnímu městu, jež plnilo funkci strategicky významné, nepřístupné tvrze proti Osmanům. Nechala ho vybudovat carevna Alžběta I. Petrovna a pojmenovala ho po metropolitovi sv. Dimitriji Rostovském. Kateřina Veliká umožnila Arménům a Řekům obývat území na východě od pevnosti

v administrativně a technicky nezávislé městské části Nachičevan. Z Rostova, zprvu nevýznamné kozácké osady na Donu, se vyvinulo v 18. století díky přirozenému a mělkému přístavu rušné obchodní město, jež získalo roku 1797 městské právo.

Rostovu se říká brána ke Kavkazu. Komerční význam města spočíval v jeho zeměpisné a skvělé dopravní poloze. Don – na této úrovni mohutný, 200 metrů široký vodní tok – otevíral obchodu cestu k Azovskému a Černému moři, odkud vyplouvaly velké lodě do mezinárodních vod, mnohé až do Anglie. Ve čtyřicátých letech 19. století byla do provozu uvedena první linka pro parní lodě. Také na pozemní cestě – křižovatce různých železničních tratí – se Rostov pyšnil vynikajícími spojeními se severním Kavkazem a Zakavkazskem, s Ukrajinou, Povolžskou oblastí i se Sibiří.

Kolem roku 1900, když belgická společnost Société Anonyme Belge budovala první elektrickou tramvajovou linku mezi Rostovem a sesterským městem Nachičevanem, se město rozvinulo v hospodářské centrum nadregionálního významu. Sídliila v něm velká elektrárna, několik sléváren a továren na celulózu. Dále se tam nacházely továrny na tabák, mlýny a rybárny včetně výroby kaviáru a rybího oleje. Na trhu se objevily tři velké deníky, vzkvétal tiskařský průmysl. Avšak zdaleka nejdůležitějším faktorem, činícím z Rostova jeden z největších ruských přístavů a zároveň nejdůležitější vnitrozemský přístav černomořské oblasti, byl obchod s obilím.¹⁰

Obilí se přepravovalo na nákladních člunech s nízkým ponorem po Donu ke taganrožskému kotvišti, kde se následně přeložilo. Obchod s obilím a krmivem představoval pro Spielreina rovněž velmi výnosné odvětví.

* * *

Zakladatel státu Izrael Chaim Weizmann popsal rodné město své pozdější ženy Very Chatzmanové slovy:

„Židovská obec v Rostově početně nevynikala a zažívala stejnou šikanu, která komplikovala život ostatních Židů v Pásmu. Ovšem materiální podmínky byly obecně vzato příznivější, okrsek bohatší, konkurence menší. Pokud se židovská rodina řadila do třídy takzvaných cechovních obchodníků, užívala zvláštních výsad, a tudíž neměla obavy o svou existenci.“¹¹

Od dob Kateřiny II. byli ruští obchodníci sdružováni v ceších, jejichž členové požívali částečně značná privilegia. Velkoobchodníci prvního cechu, jako Nikolaj Spielrein, patřili k městské vyšší vrstvě. Neplatila pro ně židovská nařízení týkající se osídlování, mohli se vykoupit z branné služby a měli právo nabývat majetek. Rovněž politické klima, a tím i předpoklady k založení rodiny, byly v Rostově relativně příznivé. Vera Weizmannová vzpomínala na svá mladá léta:

„Populaci Rostova, tedy přibližně 150 tisíc obyvatel, tvořila směsice Rusů, Řeků, Židů a Arménů. Židovská menšina přitom čítala zhruba desetinu celkového obyvatelstva. Avšak i přes úpravu kvót a mnohá omezení byl Rostov kupodivu ušetřen rychle narůstající vulgární štvance a antisemitismu vůči Židům, jež dominovaly jiným oblastem Ruska. Ruská a židovská inteligence – lékaři, úředníci a jiní vysoce postavení odborníci – žily vedle sebe víceméně v míru. To by vysvětlovalo, proč jsem v této době svého vývoje neměla ponětí o ‚židovské otázce‘. Navíc jsem v sobě chovala přirozený pocit ruské sounáležitosti. Ten mě nikdy doopravdy neopustil.“¹²

Nikolaj Spielrein dovážel krmné směsi do východoevropských zemí, obchodoval s hnojivy a vlastnil prodejny ve Varšavě a v Paříži. V Rostově jej považovali za silnou a svéhlavou osobnost s originálními nápady, zainteresovanou ve společenských otázkách. Mimoto si jej cenili jako progresivního a úspěšného obchodníka. Spielrein byl vegetariánem. V zimě chodil bez kabátu, klobouku i rukavic a organismus zoceloval studenou vodou. (V carské říši se vegetariánství spojovalo se společenskou utopií. Lev Nikolajevič Tolstoj později propagoval vegetariánství a oproštěnost od lovu a osobního vlastnictví coby součást náboženství lásky, jež se staví kriticky k civilizaci. Ještě bolševici spojovali vegetariánský způsob života s odporem vůči trestu smrti, branné povinnosti a sovětské jednotné škole.) Spielrein byl zásadový člověk a jako takový nerad upouštěl od osvědčených postupů a jednou učiněných rozhodnutí. Při delších návštěvách Varšavy nocoval pokaždé ve Francouzském hostinci. Nový rok slavil tradičně bez ženy a dětí u svých blízkých ve Varšavě. Po příchodu z práce očekával od manželky, že mu předloží čaj ve stanovený čas. V osobním životě byl těžko snesitelný, chronicky přepracovaný a vznětlivý. Trpěl změnami nálad a nerad si pouštěl lidi k tělu.¹³

Nikolaj Spielrein a Eva Lublinská žili v partnerském vztahu. Rozdělení rolí a svoboda rozhodování se snoubily se zvyklostmi osvícené měšťanské rodiny. Věda, kultura a práce pro společnost byly hodnotami, na nichž stálo jejich manželské soužití i způsob výchovy jejich dětí. Odlišnosti, týkající se například náboženství, byly pro ně také velmi důležité.

Eva Lublinská – Průkopnice ženského vzdělávání v Rusku

Eva Lublinská¹ se narodila 15. dubna 1863 do rodiny rabína Mordechaje Lublinského v Jekatěrinoslavi, ve stejnojmenné gubernii na jihovýchodě Pásmu.² Lublinští byli váženou rodinou. Jejich příjmení se zřejmě váže k městu Lublin, tradičnímu centru židovské vzdělanosti. Na dceru rabína své generace dělala Eva Mordechajevna neobvyklou kariéru. Navštěvovala křesťanské gymnázium a jako jedna z prvních žen v carské říši docházela během krátkého liberálního období ruské vysokoškolské politiky na univerzitu.

Evin dědeček se coby jekatěrinoslavský rabín těšil velké úctě. Tento vysoký, přátelský muž charismatické osobnosti byl opředen legendami a pověstmi o jasnovideckých schopnostech. S klidem prý předpověděl i hodinu své smrti. Vlastně nezemřel – rozloučil se a odešel k Bohu, který ho povolal.

Evin otec miloval lidi. Dveře jeho domu zůstávaly všem otevřeny. Pod jeho střechou přebývali někteří z příbuzných, kterým dával peníze na nutné výdaje spojené se živobytím. Také k cizím lidem se choval velmi štědře. A tak mu nakonec nezbylo na věno pro vlastní dceru, což ho ovšem netrápilo. Spoléhal se na Boha.³

K předkům chasidské rodiny Evy Lublinské patřilo mnoho učenců a léčitelů. Chasidové jsou stoupenci demokratického hnutí, hlásajícího radost ze života, z nichž početnou skupinu tvoří právě chudí Židé. Východiskem chasidské nauky je mystické přemítání o Bohu a jeho přítomnosti, jež společně s novoplatonskou filozofií, magickými představami a prvky lidové víry v demony a čarodějnice tvoří svéráznou kosmologii. „Věřící“ přisuzují každému stvoření dvojí podobu ve všech jeho formách, a to pozemskou a duchovní. Neviditelný duchovní svět je příbytkem mnoha andělů, démonů, duší nenarozených a zemřelých lidí. Tyto bytosti se nám zjevují ve snech, v synagogách, na hřbitovech a osamělých místech. Mají tu vlast-

nost, že mohou zasahovat do života a jednání člověka. Zkušený jedinec je schopen tento neviditelný svět ovlivnit a dopátrat se božských tajemství a souvislostí – například prostřednictvím slovní, písmenkové či číselné magie.⁴

Rabín Mordechaj byl temperamentní, veselý a velkorysý muž. Když ve své funkci duchovního někoho obhajoval před obecním soudem, nebál se nahlas vyslovit své názory, které by se v Rusku za jiných okolností netolerovaly.⁵ Jednou dokonce použil hrubé síly, aby bránil ženu napadenou dvěma mladíky. V mládí to byl vyložený krasavec, miláček žen. Zamiloval se do dcery lékaře, kterou si však nemohl vzít za ženu, medicína byla totiž považována za „křesťanskou vědu“ a lékaři za „nevěřící“. Jeho otec, Evin dědeček, pro něj vybral ženu – „milující, tichou trpitelku“.⁶

Eva Mordechajevna byla jediným děvčetem ze čtyř dětí, které zůstaly po porodu naživu. Vynikala nadáním, hudebností a rabín na ni nedal dopustit. Na jeho přání se měla věnovat výlučně studiu. Doma a v zemědělství pomáhat nesměla. Rabín Mordechaj poslal dceru do křesťanského gymnázia a trval na následném univerzitním vzdělání, třebaže se tak v obci vystavoval nebezpečí útoků. Byl náležitě hrdý na svou dceru, která úspěšně a se zápallem studovala.⁷

Eva vystudovala zubní lékařství se specializací na problematiku dásní. Navštěvovala pravděpodobně univerzitu v Petrohradě, kde žili i její příbuzní – mezi nimi operní zpěvačka – a jeden z bratrů, který tam provozoval praxi uznávaného lékaře.⁸

O překrásnou Evu Lublinskou se ucházelo mnoho mužů. Jeden vážený petrohradský křesťan se zastřelil poté, co ho Lublinská odmítla se slovy, že sňatek s křesťanem by její rodiče přivedl do záhuby.⁹

Eviny první zásnuby dopadly neslavně. Zamilovala se do svého bratrance, povoláním lékaře. Rozhodně se nejednalo o zbožného člověka. Rabín Mordechaj svému nejmilejšímu dítěti přesto vyhověl a zasnoubení poželal. Avšak ve chvíli, když začalo bratrancovo příbuzenstvo zbrojit proti nevěstě a očerňovat její pověst, došlo k rozchodu. Eva byla příliš hrdá na to, aby se bránila neoprávněným výčitkám svého snoubence. Nechtěla se stát loutkou jeho příbuzných, a proto vztah ukončila. Nějakou dobu se pak soužila láskou a utápěla se v depresích. Když jí byl představen Naftul Spielrein, chovala se zprvu netečně, byť na ni hluboce zapůsobil svou inteligencí, silným charakterem a něžnou starostlivostí o její osobu.¹⁰

Mimoto měli mnoho společného: akademické vzdělání, lásku k hudbě, zájem o kulturu a společensko-politické otázky. Nakonec se vzali.

Přestože spolu mluvili i jidiš, oslovovali se ruskými přezdívkami: Maša a Kolja.¹¹ Eva Spielreinová energicky hájila své myšlenky, a to nejen před svým mužem. K jejím slabostem patřila marnotratnost. Každá její nákupní horečka, o které se manžel dozvěděl, vedla ke strašlivé hádce. Peníze byly ostatně častým důvodem manželských sporů. Nikolaj byl sporičivý, ve svých osobních potřebách až asketický. Zato Eva, pěstěná žena, si libovala v drahých látkách, krásných šatech, kožiších a bohatě zdobených kloboucích. Rozhodně to nebylo jednoduché soužití.

Roli manželky a matky plnila Eva Spielreinová s horečným úsilím. Dnem i nocí pečovala o svého náročného chotě a o neposedné potomstvo. Starala se o jejich zdraví, rodinnou pohodu, hledala východiska z problémů, připravovala jim malé i velké radosti. Byla ženou sebevědomou, odvážnou, poctivou a právě ona měla hlavní slovo v rodinné politice a tahala za nitky.

Během Sabinina dětství byli Spielreinovi velmi bohatí. Vlastnili několik domů a matka založila pro mladé lidi otevřený dům. Spielreinovi patřili k nejvzdělanějším rodinám Rostova. Všichni členové rodiny hovořili několika cizími jazyky.¹²

Velká bohyně, alchymistka, záchvaty strachu – Dětství v jižním Rusku

25. října 1885 se Nikolaji a Evě Spielreinovým narodilo první dítě. Holčičku pokřtili na Sabinu po Nikolajově sestře.¹

Rodné město Sabiny Nikolajevny bylo šachovnicovitě uspořádáno a ohraničeno dvěma řekami – Temernikem na západě, Donem na jihu. Rostov byl vzkvétajícím městem, kde vedle sebe žili Rusové, Židé, Arméni, Řekové, Němci, Italové a Francouzi. Během plavební sezóny tam proudilo dalších 50 tisíc dělníků nejrůznějších národností. Ovšem i přes prosperující hospodářství, přes bohatství města a značnou pomoc ze strany anglických, francouzských a belgických firem nebylo úsilí městské správy, především vzhledem k budování infrastruktury, schopno udržet krok s rychlým vývojem. Ve srovnání s arménským sesterským městem Nachičevan vypadal Rostov dost bídne. V počtu trestných činů Rostov jednoznačně vedl nad ostatními městy ruské říše a hygienické podmínky byly také mizerné – po Kalkatě a Šanghaji zaujímal v té době Rostov třetí příčku v četnosti úmrtí na cholery.

Rostovští Židé nežili v ghettech nebo vyhrazených domech, ale byli rozptýleni po celém městě. V Rostově stálo 14 pravoslavných kostelů, jeden luteránský, jeden římsko-katolický a jedna mešita. Židé se modlívali v námořnické nebo vojenské synagoze. Ve městě se nacházelo chlapecké a dívčí gymnázium, obchodní škola, škola pro navigaci, a dokonce odborná technická škola. Z nádraží a Temernického mostu se dalo po hlavní třídě Bolšaja Sadová, Velkou zahradní ulicí, protínající město od západu k východu, dospět až k hranici se sesterským městem Nachičevan. Na této ulici stály nejdůležitější správní budovy, grandhotel, lepší hostince a Rostovany zbožňovaná Švýcarská cukrárna. Nacházela se tam také městská zahrada, kde se v létě pořádaly koncerty.

Své první dítě porodila Eva Spielreinová ve dvaadvaceti letech. Dcerku kojila sama, což bylo na ženu z horní společenské vrstvy neobvyklé roz-

hodnutí. Jako kojeneц trpěla Sabina vleklou zácpou, která znamenala pro matku velké trápení. Potíže neustávaly, ani když Sabině podávala šťávu ze sušených švestek; později přešla na tuhou stravu, celozrnnou kaši s mlékem.² Dítě churavělo, bylo neduživé, trápily je bolesti břicha a žaludeční křeče. Sabina prodělala obvyklé dětské nemoci jako záškrť, spálu, spalničky. Kromě toho mívala těžkou angínu.³

Deset měsíců po Sabinině narození otěhotněla Eva Spielreinová podruhé. 14. července 1887 spatřil světlo světa její první syn Jean. Rodina mu říkala Jaša. 27. května 1891 přišel na svět Isaak, rodinou nazývaný Sanja.

Eva Spielreinová zůstala věrná tradici svých chasidských předků a vyprávěla dětem příběhy o andělech a démonech, o jasnovidectví a zázračných uzdraveních, kterým malá Sabina pozorně naslouchala. Matka děti varovala, že v nebi jsou všechny hříchy zaznamenány červeným perem. Sabina byla velmi zbožná a hodně se modlila. Rostlo z ní předčasně dospělé, inteligentní a citlivé děvče. Až do svých šesti sedmi let byla činořodá, podnikavá a naváděla svého bratra Jašu a kamarády z dětství k nejruznějším lumpárnám:

„Jednou jsme s bratrem vylezli na komodu a pak jsme se modlili k nebi se zvednutýma rukama: ‚Milý Bože, vezmi nás k sobě (stejně jako Abraháma).‘ Matka, celá vyděšená, nás postavila zase na zem. Kromě toho, že jsme mohli spadnout dolů, ji polekalo, že by mohla o své děti skutečně přijít.“⁴

Eva Spielreinová se vzorně starala o domácnost, rodině nic nescházelo. Do domu denně proudili obchodní partneři, příbuzní, známí. Děti se účastnily těchto různorodých sociálních a kulturních aktivit. Chodily do divadla, cestovaly a navštěvovaly jak matčiny příbuzné v Jekatěrinoslavi, tak otcovy příbuzné ve Varšavě. Nikolajovi mladší bratři se bavili tím, že škádlili a strašili neteř a synovce. Jeden z nich, čtrnáctiletý gymnazista, se rád vydával za Boha. Zavlekl děti do tmavého pokoje, kde jim za doprovodu houslí vypravoval hrůzostrašné historky.⁵ Jindy Sabinu fascinoval svým pokusem strýc chemik. Před jejími zraky se naříznutá zinková tyčinka, ponořená do oloveného solného roztoku, proměnila v rozvětvený útvar – skutečný strom.

Těhotenství matky a noví sourozenci dítě velmi zaměstnávali:

„Až kam má paměť sahá, což je tak třetí čtvrtý rok života, jsem se zabývala otázkou: Odkud se ti lidé (děti) berou? Kde je počátek všech počátků a konec všech konců? Obzvláště nesnesitelnou pro mě byla myšlenka nesmrtelnosti. Také jsem se zajímala o rozmanitost lidí. Hlavně Američané probouzí mou zvědavost. Země je přece kulatá jako míč. Zdálo se mně tudíž logické, že pod námi chodí hlavou dolů a nohama nahoru.“⁶

Nějakou dobu Sabina neúnavně hloubila díru do země. Pokaždé se ptala matky, zda to potrvá ještě dlouho, než provrtá zemi a bude moci vytáhnout nějakého Američana za nohy. Divila se tomu, že olivová jádra rostou, když se zasadí do půdy. Se zájmem pozorovala růst zvířecích mláďat. V pěti letech věděla, že děti přicházejí na svět z mamčiněho břicha. Tato informace ji inspirovala k celé řadě teorií: například že se dítě z matky vyřízne anebo se nějak namotává přes pupík. Otázka, odkud se děti doopravdy berou, pro ni zatím zůstávala hádankou.

Sabina se rozhodla stát se *alchymistkou* a celou věc důkladně prozkoumat. Chtěla dělat pokusy a stvořit nový život. K velké nevoli rodičů si zvykla během jídla míchat zbytky jídel a nápojů, přičemž nadělala pokaždé velký nepořádek. Dychtivě pak pozorovala, co z toho vzejde. Změnila-li se barva, či dokonce forma nebo konzistence hmoty, byla nadšením bez sebe. Když se při jednom takovém pokusu proměnil po přimíchání tekutiny kousek hmoty v papír, popadl Sabinu smíšený pocit radosti a strachu:

„Schovávala jsem ,tajuplné‘ tekutiny v lahvičkách, ,zázračné kameny‘ a podobné předměty, od kterých jsem očekávala ono velké ,stvoření‘. Rodiče jsem mořila otázkami, jak se ,dělají‘ všechny možné věci. A když jsem nemohla ,udělat‘ člověka, tak jsem horlivě pěstovala olivy, vyráběla mýdlo, prostě všechno, co se dalo. Jednou jsem se zeptala nějaké starší paní, zda mohu porodit dítě tak jako má matka. ,Ne,‘ odpověděla, ,jsi příliš malá na to, abys měla děti. Možná bys teď mohla porodit kočku.‘ Jenže tato v žertu myšlená slova mě zaujala: Čekala jsem na tuto kočku a dumala nad tím, jestli by z kočky mohlo vyrůst stejně inteligentní stvoření jako člověk, pokud bych ji vychovávala s odpovídající péčí. Chtěla jsem to vyzkoušet.“⁷

Sabina Nikolajevna byla velký snílek. Vyfantazírovala si svět, který před ostatními tajila. V tomto světě vládla mocné říši coby Velká bohyně, obdařená – jak ji sama pojmenovala – „partunní silou“, díky níž byla vševědoucí a všehoschopná:

„Ačkoli jsem nebyla zcela přesvědčená o skutečnosti svých fantazií, byl můj svět příliš pěkný na to, abych v něj nevěřila vůbec. Když mohl ‚Abrahám‘ jako živý přijít do nebe, proč by se mně nemohl přihodit stejný zázrak? Skrývala jsem v sobě tolik jiným neznámé síly a cítila se vyvolenou od Boha.“

Ona všemocná bohyně by mohla být potomkem božské Šechiny – podle chasidského pojetí se jedná o ženský aspekt v Bohu.⁸ Sabina se však chtěla podobat také Abrahámovi, praotci všech židovských kmenů: chtěla létat, opustit *matičku Zemi*. V mládí pak *matičku Rus* skutečně opustila a odešla na Západ. Rovněž *partunní síla* Velké bohyně prozrazuje dvojí původ: *partiti* = rození jako ženská síla, *pa(r)ter* = otec jako mužská strana.

Dívka kreslila velkolepé paláce a pro svou říši vymyslela celou faunu i flóru. Rozčilovalo ji však, když jeden z dospělých škádlil děti smyšlenými příběhy, které bratříčkům naháněly strach:

„Přebýval ve mně neustále jakýsi kritik, rozlišující mezi realitou a fantazií. Nesnesla jsem tehdy cizí pohádky. Ty jsem sama vymýšlela do úmoru. Od ostatních jsem chtěla slyšet pravdu.“⁹

Vedle svých „vědeckých experimentů“ tropila Sabina často hlouposti a provokovala rodiče neslušným a odmítavým chováním. Za trest si musela lehnout, vyhrnout sukni a otec jí dal výprask na holou. Poté mu musela políbit ruku. Časem v sobě vypěstovala nutkání zadržovat stolicí do doby, než ji bolest přinutila potřebu vykonat.¹⁰ Když byla u výprasku bratrů či ponížení jiného člověka, rozzuřila se a začala se potit.¹¹

„Do svých šesti až sedmi let jsem se nebála ani čerta. Mému bratrovi mě dávali za příklad statečnosti. Zneužívala jsem to tím způsobem, že jsem se mu posmívala a děsila ho tím, že jsem na něho vyskakovala z tmavé skryše nebo mu vyprávěla hrůzostrašné příběhy.“¹²

Rodičům Sabinino šikanování Jaši neuniklo. Otec jí vyhrožoval, že se jí osud jednou pomstí: „Jednou taky dostaneš strach. Pak pochopíš, jak bylo bratrovi.“ Dívka výhrůžky nebrala vážně. Jednoho dne se však opravdu polekala, když v pokoji na komodě spatřila dvě černé kočky:

„Byla to natolik věrohodná iluze, že ta zvířátka vidím ještě teď před sebou. Seděla celkem klidně vedle sebe. ‚To je smrt anebo mor,‘ pomyslela jsem si. Jakoby lusknutím prstu se dostavilo mé bázlivé období. Jakmile jsem se ocitla sama ve tmě, viděla jsem kolem sebe strašlivá zvířata. Cítila jsem nějakou neznámou sílu, jež mě chtěla odtrhnout od rodičů. Ti mě museli přidržovat za obě ruce. S velkým strachem i zájmem jsem se pídila po popisech nejružnějších chorob, jejichž symptomy jsem na sobě v noci pozorovala. V lidské podobě na mě ‚útočily‘ a snažily se mě ‚zmocnit‘.“¹³

V této neklidné době s mnoha nočními můrami a děsivými fantaziemi si Sabina vymyslela strážného ducha. Mluvili spolu v němčině, řečí jejího germanofilského otce. Právě tehdy se v Sabinině hlavě zrodilo přání stát se lékařkou.

Zámožní rostovští obyvatelé posílali své děti do francouzské školky. Spielreinovi tvořili výjimku. Když bylo Sabině pět a Jašovi tři, docházeli k Fridě Leontěvně do Fröbelovy školky, kde si ve skupinkách o deseti dětech hráli a učili se.¹⁴

* * *

Zakladatelem školky byl národně-pokrokově orientovaný Friedrich Wilhelm August Fröbel, Pestalozziho žák. Fröbelova pedagogika se snažila povzbuzovat dětské tělo, mysl a činorodost. Vyučoval se tělocvik, zeměpis, hudební výchova a přírodověda. Děti byly vedeny k samostatnosti. Na lekce navazoval praktický výzkum v terénu. Fröbel vynalezl mnoho učebních pomůcek – předchůdce dnešní stavebnice, kruhové a prstové hry, kreativní činnosti, ruční práce, jež se vskutku osvědčily vzhledem k lepší schopnosti koncentrace, ovládání těla a tvůrčí fantazii žáků.¹⁵

Jakmile děti povyrostly, přicházela Leontěvna do domu jako soukromá učitelka.

Šest let po Isaakově narození Eva Spielreinová opět otěhotněla. 3. března 1895 se narodila nejmladší Emilia, které se říkalo Miločka. Sabině bylo

tehdy devět let. Rodina už se do bytu skoro nevešla. V roce 1896 koupil Nikolaj Spielrein za dvacet tisíc rublů pozemek na ulici Puškinská, v klidné aleji, paralelní k ulici Bolšaja Sadová. Na tomto místě nechal vybudovat pro sebe a svou rodinu luxusní městský dům v neorokokovém stylu. Rodinný život na ulici Puškinská 97 se odehrával v horních patrech, kde se rovněž nacházela obchodní kancelář, úřadovna strýčka Mosji a ordinace Evy Spielreinové. Přízemí se pronajímalo jednomu Arménovi.

Rodina Spielreinových kolem roku 1896

Skupinová fotografie, pořízená kolem roku 1896, ukazuje rodinu Spielreinových spolu s dalšími lidmi. V popředí na zemi sedí Sabina, Emilia a Jaša. Za nimi na židlích sedí tři dámy, Eva Spielreinová se nachází úplně vlevo. Před ní stojí Isaak, hubený, bledý chlapec, mířící špičatým perem přímo na kameru. Muž s knírem vlevo je obchodník Spielrein. Muž stojící napravo od něj je pravděpodobně strýc Mosja. Sabina má na hlavě lehký slamák s péry na stuze. Její úzký, bledý obličejík, orámovaný tmavými vlasy, zde vypadá velmi vážně. Na klíně přidržuje psací pero a tenkou knížku či sešit – insigne svého nového stavu? Sabina složila těžkou přijímací zkoušku a od roku 1896 navštěvovala první třídu gymnázia carevny Kateřiny.

Na Kateřinském gymnáziu v Rostově

První školní den učinila Sabina první zápis do svého nového deníku. Přem s černým inkoustem psala ostrá cyrilská písmena ve starém pravopisu, jak tomu bylo zvykem až do vyhnání cara a do bolševické pravopisné reformy:

„Čtvrtek, 12. září 1896. Má první návštěva gymnázia, ne však kvůli zkoušce. Probudila jsem se velmi brzo a nemohla se dočkat minuty, kdy jsem poprvé nemusela jít do gymnázia kvůli zkoušce. Byla jsem tak rozrušená, že jsem nebyla schopna dobře předvést svou hudební úlohu. Konečně byla řada na mně. Trochu jsem se bála jít sama. Poprosila jsem tatínka, aby mě doprovodil. On však nechtěl. Náš dům stojí naproti gymnáziu. Tatínek mně ukázal dveře, kterými jsem musela projít. Potom vyšel ven a díval se, jak vejdu dovnitř. [...] Měla jsem velký hlad a byla jsem ráda, když jsme mohli odejít domů.“¹

Po vzoru tradiční výchovy dívek z lepších kruhů se žákyně ruských gymnázií učily především jazyky. Z celkem osmadvaceti vyučovacích hodin strávily šestnáct hodin týdně výukou ruštiny, francouzštiny, němčiny, řečtiny a latiny. Aby mohly v těchto jazycích psát, musely ovládat několik abeced: cyrilici kvůli ruštině, kurent kvůli němčině, dále latinku a řeckou abecedu. Pět hodin týdně se věnovaly matematice a fyzice, dvě hodiny dějepisu a literatuře, jednu hodinu logice, zeměpisu a náboženství.²

K Sabinině lítosti se učivo chemie na Kateřinském gymnáziu omezovalo na pouhé dvě stránky jedné malé učebnice. S ohledem na dobrou výchovu se vyučující v rámci přírodopisu vyhýbali tématu „rozmnožování zvířat“.³ Učitelé byli přísní; žákyně musely tvrdě dřít a doma a během prázdnin pilně cvičit. Mimoto docházela Sabina na hodiny klavíru, houslí a zpěvu. Při takovém vytížení není divu, že si často postěžovala: „Ani na čtvrt hodinky si nemůžu sednout ke svému deníku. Jednou jsou to do-

máci úkoly, potom jdu do školy, jindy musím malovat a teď ke všemu ještě ta příšerná hudba.“⁴

Sabina se pilně učila a snažila se o vzorné chování, a to jak na gymnáziu, tak doma. V deníku psala pravidelně o zkouškách, o obavách ze zkoušek a o chybách, kterých se ve škole dopustila. Předpokladem dobrých výsledků je samozřejmě píle. Tu Nikolaj Spielrein vyžadoval a dceři toleroval jen ty nejlepší známky.⁵ Sabina byla vskutku vynikající žákyní. Pokaždé postoupila do další třídy bez zkoušky a se zlatou medailí – s nejvyšším významáním.

„Cher papa! Que fait tu maintenant?“ napsala desetiletá Sabina velkými písmeny neobratnou latinkou. Dívka čekala na dopis od otce, avšak marně.⁶ Během jejího dětství podnikal Nikolaj Spielrein časté obchodní cesty. Když byl ale doma, určoval si pravidla rodinného soužití. Své děti miloval nadevše. Chtěl jim nabídnout nejlepší vzdělání a ten nejlepší ze všech osudů: život zasvěcený vědě, nezatížený ekonomickými vlivy. „Mým snem bylo stát se natolik smělým, že by všichni čtyři žili jako v nebi,“ popsal Spielrein své sny o budoucnosti dětí.⁷

Všichni, včetně dcery, měli absolvovat gymnázium, později navštěvovat nejlepší univerzity a studovat u těch nejlepších profesorů. Aby Nikolaj Spielrein tohoto cíle dosáhl, vypracoval striktní plán, podle něhož děti tvrdě cepoval. Na jeho příkaz musela rodina ve stanovených dnech komunikovat výlučně v němčině, ve francouzštině či v jiných cizích jazycích. Kdo pravidlo porušil, nevyhnul se trestu.⁸

Někdy toho bylo na otce příliš. Při nejmenší příležitosti, například při nějaké nevhodné poznámce některého dítěte, ukládal drastické tresty:

„Tatínek jim [Jašovi a Sanjovi = Isaak] nakázal, aby se hodinu prali. Sanja dvakrát řval. Tatínek mu dal vidličku, se kterou měl Jašovi vypíchnout oči. Jaša se ale ubránil. Dělal takový hluk, až přišla maminka a Sanju odvedla z pokoje. Tatínek řekl, že když se budou znovu takto hádat, tak je někde zamkne a donutí je ke tříhodinové rvačce.“⁹

Někdy si Nikolaj lehl na den dva do postele a s nikým nepromluvil ani slovo.

Sabina Spielreinová měla strach z jeho výbušné povahy, z jeho nekompromisních požadavků. Zároveň ho milovala a obdivovala: „Je čas jít do

postele, jinak přijde tatínek... Hrůza... Vždycky se mně zdá, že táta přichází, a v tom okamžiku se leknu. Sbohem, dnešku. Teď je pět minut po dvanácté. A tatínek přichází. Je čas..."¹⁰

Dívka byla permanentně vystavena tlaku a nadále hodně churavěla. Buď to byla angína, problémy se žaludkem anebo jiné trápení. Péče dětského lékaře dr. Dubrova a domácího lékaře dr. Zeitlina neměly valného účinku. Psychický podíl na onemocněních však rodičům neušel.

Když Eva Spielreinová obdržela pozvání na lékařský kongres do Moskvy, byla odhodlána tam jet a vzít s sebou i dceru. Moskva byla z Rostova vzdálena 1 165 verst¹¹ a cesta rychlíkem trvala 29,5 hodiny, osobním vlakem dokonce 47 hodin.

Při příležitosti kongresu si nechala Eva Spielreinová ušít nové plesové šaty. Sabina by byla nesmírně ráda podnikla se svou matkou tuto zajímavou cestu, z nákladného projektu však nakonec sešlo: „Pochopitelně jsem plakala,“ poznamenala do deníku, „maminka mně vysvětlila, že profesori během kongresu neposkytují konzultace.“¹² Emilie byla ještě velmi malá a matka ji nechtěla nechat doma samotnou. Té noci měla Sabina sen:

„Můj sen. Maminka se posadila do drožky a Jašu, Sanju a mě vzala s sebou. Jeli jsme do Moskvy. Jaša v drožce velice zlobil a maminka ho poslala společně se Sanjou pro něco domů. Pak se mnou jela [do... ulice], která [...] vedla do stepi. Představovala jsem si zklamání Jaši a Sanji. Najednou přišel tatínek a oznámil nám, že s námi Jaša jet nechce. Zrovna jsme se chystali vyrazit na cestu, když tu jsem si vzpomněla na své knihy, které jsem zapomněla doma. Maminka se divila, proč jsem si na to vzpomněla až teď [...], a pak řekla, ať pro ně rychle zaběhnu. Poslechla jsem, přestože jsem se bála jít sama. Chvátala jsem a na rohu Skobelevské [ulice] jsem spatřila poletujícího psa, kroužícího ve vzduchu (vypadalo to, že jsem na ulici docela sama). Vycítila jsem z něj posedlost a bylo mi jasné, že mě napadne. Chytla jsem ho za čumák, když vtom se mu podařilo kousnout mě zlehka do ruky. Začala jsem s ním bojovat a probudila jsem se. Chtěla jsem ten sen prodloužit a představovala jsem si, že jsem nejela do stepi, nýbrž vyzvedla ty knihy a odcestovala s tatínkem a maminkou do Moskvy.“¹³

Je možné, že pes, se kterým musela dívka bojovat, znázorňoval otce: Je zlý a chce ji pokousat. Současně je posedlý, tedy sám nemocný.

Přes všechny své obtíže neztrácela Sabina kreativitu. Vymýšlela příběhy, psala citově zabarvené básně. K matčiným narozeninám vyrobila kytici papírových růží, pro Sanju deníček, k Jašovým narozeninám namalovala „obrázek s nožičkou“ a pro otce pomalovala pod vedením paní Borzmeierové terakotový talíř zlatavou barvou. Prala, modřila a žehlila prádlo Emiliiným panenkám. Spolu s kuchařkou vařila pomerančovou marmeládu.

U Spielreinových se děti často scházely ke hrám, anebo se alespoň sourozenci vzájemně navštěvovali. Hrávali pak „Hádej, kdo jsem“ a „Hádej, co si myslím“, tancovali polku nebo pořádali slavnosti v papírových kostýmech. Někdy hráli šachy či „Na svatbu“.

„Včera jsme s Jašou oslavili svatbu. Nejdříve jsme oddali Sanju s Miločkou. Nedopadlo to ale dobře. Nevěsta chtěla před svatbou a po ní na klín a během obřadu se smála. Naše svatba probíhala obdobně. Nejprve jsme se modlili k Bohu za šťastné manželství, potom jeden druhému navlékl prsten a nakonec nám Sanja požehnal: Jaša provolal k Sanjovi a Milčikovi [Emilia]: ‚Ať nás prášek proti štěnicím a hmyzu požehná!‘ Milčik nechtěl, a tak nám Sanja požehnal slovy: ‚Buďte šťastní, abrakadabra, žijte blaze, abrakadabra.‘ Pak jsme se políbili. A teď jsme svoji. Taky jsme měli oslavu. [...] I maminka přišla na oslavu. Ráda bych měla do roka dítě, holčičku, a do dalšího roku chlapečka.“¹⁴

Podle židovské liberální tradice dosáhla Sabina ve dvanácti letech plnoletosti. Její bat micva se velkolepě slavila v slavnostním sále. Děti toho dne nemusely jít do školy. Sabina dostala obzvláště pěkné dárky: obrovskou pannu, porcelánový nábytek, šachy a malý vějíř.¹⁵

V případě ruských dětí na státních gymnáziích patřil předmět náboženství do oficiálního učebního plánu; do školních oslav byly zakomponovány prvky ruského ortodoxního rituálu:

„Dnes jsme šli poprvé po svátcích do gymnázia. Ti z nás, kteří nemají náboženství, se učili jen tři hodiny. [...] Před vyučováním jsme se smáli. Židovky totiž nevěděly, kdy končí modlitba a kdy se mají uklonit.“¹⁶

Dvanáctiletá Sabina se deníku svěřovala se svými plány do budoucna: v dospělosti se nevdá a nebude mít vlastní děti. Chce však adoptovat ně-

kolik malých sirotek, kteří si na ni zvyknou, jako by byla jejich vlastní matkou, a obeznámí je s židovským náboženstvím.¹⁷ V deníku se jinak náboženskými otázkami nezabývala. Možná se obávala výsměchu ze strany otce a z toho důvodu se tématu náboženství, stejně jako mnoha jiným, jež zaváněla konfliktem, obloukem vyhýbala. Raději tak pomlčela o tom, jak ji otec bije, anebo o matčině opakovaném těhotenství a o narození Emila, posledního dítěte, dne 1. července 1899.

Sabina v rostovském deníku pomýšlela již od samého počátku na čtenářské publikum. Představovala si, jak bude jako matka obklopena svými dětmi a nechá je listovat v deníku. Nebo se nakonec vlastních potomků nedočká?¹⁸ Nepsala ovšem jen pro budoucí publikum, nýbrž i pro současné: mínila vše zaznamenat, aby se rodiče, a to především otec, o všem dozvěděli. Vnitřní rozpor mezi vyslovením a utajením vyřešila vynalezením vlastního zašifrovaného písma, skládajícího se ze sledu interpunkčních znamének, číslic a písmen řecké a cyrilské abecedy: „Tajné. O skutečnostech, jež mají zůstat čtenáři utajeny, budu psát v šifrách. Například o svých zásadách.“¹⁹

Na rozdíl od pečlivého krasopisu deníkových zápisků se poslední stránky sešitů hemží bizarními obrázky a chaotickými klikyháky. Sabina namalovala ďábla s vodorovnou dvojitou spirálou – znakem nekonečna – namísto očí. Kreslila kostry a vedle nich psala v ruštině „čort“ = „čert“. Ze stránek se na čtenáře šklebí obličej s pokřivenými, pitvořícími se ústy; jinde zase načrtla idealizovaný [auto-?]portrét mladé ženy s působivými černými očima a s dlouhými rozevlátými vlasy.

* * *

Klima jižního Ruska se vyznačovalo velkými teplotními extrémy. Rostovu vládly kruté zimy s třesnutými mrazy. Děti byly proto rády, když nemusely dlouho čekat na koněspřežku, která je vozila ke škole. Naopak v létě pobíhaly venku, jak tomu bylo na jihu, kde se všichni navzájem znali, zvykem, neboť životy tamějších lidí se odehrávaly ve dvorech domů.²⁰

Občas chodívaly na procházky do stepi, kde stával kolotoč a potulní obchodníci prodávali za dvě tři kopějky lákavé dobroty – slunečnicová semínka, exotické ovoce, kvas. O sourozence se starala polská chůva, které děti tajně přezdívaly Bomba. S pěti živelnými ratolestmi nebylo v domě

chvilky klidu. Dělalý povyk a hádaly se o hračky. Sabina byla coby pr-
vorozená často viněna z hádek mezi bratry. Hluboce se jí to dotýkalo
a zraňovalo to její cit pro spravedlnost. Role se vyměnily: zatímco dříve
šikanovala Sabina Jašu, svou prudkostí a nevypočitatelným chováním ji
tyranizoval tehdy prostřední a zároveň nejdivočejší bratr Sanja. Chůva
však na Sanju nedala dopustit, a Sabina si tak mohla postěžovat jenom
svému deníku: „Není nijak zvlášť pěkná, má dlouhý nos, ale především
je hodně zlá. Je hubená, vysoká a dost špinavá. Nenávidí nás a věčně se
s námi hádá. Pochází z Varšavy.“²¹

Eva Spielreinová neměla dostatek času na to, aby se věnovala každému
dítěti zvlášť. Naštěstí poblíž bydlela babička, jež měla pro vnuččina trá-
pení pochopení. Sabina se jí mohla vypovídat ze svých těžkostí a ulevit si
od bolesti. Babička ji bránila při denních potyčkách se Sanjou a učila ji,
jak má na něj co nejrozumněji reagovat. U babičky Sabina nacházela pocit
bezpečí, klidu a pochopení.

Po dřívější fázi dětského dokumentárního stylu si Sabina v denících
v průběhu léta 1898 osvojila novou metodu, s níž se otevírala pocitům
a náladám, které se pak pokoušela vypravěčsky ztvárnit. Tento vývoj ma-
puje zpráva o výletu k moři v červenci 1898. Po obvyklé nervozitě spojené
s přípravami dorazili Nikolaj Spielrein, Sabina, Miločka, Jaša a Sanja do
přístaviště, odkud pluli parníkem po Donu až do Taganrogu, přístavního
městečka u Azovského moře:

*„Nikdy nezapomenu na dojem, jaký na mě moře udělalo. Ani trošku jsem
se nebála. Učarovala mně nádherná podívaná: překrásná stříbřitá hladina
s poklidnými vlnkami, jež se vzájemně jako by chytaly a polykaly. Pobřeží
bylo v nedohlednu. Vypadalo to, že nebe a moře jsou spojeny jedním mod-
rým pruhem. Zdálo se mi, že vidím nejkrásnější nebe v životě: Lehounké
obláčky pluly [kolem] volně po obloze jeden za druhým a zdůrazňovaly
svou vážnost. Ty nejmenší si k sobě připásala jejich velká oblačná matka
ze strachu, aby se snad nedopustily nějakého nepěkného škobrtnutí. Mod-
ravá část nebe byla natolik pronikavá, že jsem do ní nemohla pohlédnout.
Mladé mořské vlny se proháněly po mořské hladině a staré je s velkým od-
stupem následovaly. Tyto vlny nás chtěly pozlobit a ukázat nám, jak jsme
oproti nim nicotní. Kdyby se rozbouřily, mohly by zničit náš parník a s ním
všechny jeho pasažéry, kteří by se rázem stali oběťmi pyšných vln. Kdybych*

najednou nedostala hlad, bylo by mi zatěžko odtrhnout zrak od té nádherné scenerie.“²²

Během následujících pěti měsíců nenapsala Sabina ani čárku. 1. ledna 1899 náhle poznamenala: „Řeknu jen to, že rok 1898 byl tím nejnešťastnějším v mém životě.“²³ Sabina přišla do puberty a bývala často depresivní. Mezi ní a matkou docházelo k hojným konfliktům. Sabina trpěla matčinými nákupními horečkami, o kterých se otec nesměl dozvědět. Jednou v zimě ušetřila matka tehdy třináctileté Sabině výprask, načež Sabina utekla, schovala se, šla do sklepa a polila se studenou vodou: chtěla se zabít, a tím potrestat rodiče. Když před otcem utrousila poznámku, že „by mělo být možné obětovat rodiče pro dobro společnosti“,²⁴ rozlítla ho tím do té míry, že ztropil hněvivou scénu a vyhrožoval sebevraždou. Ještě ve třinácti letech jí otec hrozil výpraskem. Tomu Sabina unikla jen tak, že políbila fotografii svého dědečka a odpřisáhla poslušnost.²⁵

Babiččina smrt znamenala pro dospívající dívku těžkou ztrátu: „Život bez babičky je pro mě velmi těžký.“²⁶ V té době zahájila bolestivý proces oprošťování se od náboženství, takže postupně ztratila i tuto oporu. Ve škole však zůstávala i nadále premiantkou a navazovala také vztahy mimo rodinu. Skamarádila se s jednou židovskou dívkou, jež se stala jejím „pontifexem maximem“, jak ji otec posměšně přezdíval. Po nějaké době se v přítelkyni zklamala a našla si jinou, tentokrát křesťanku.

V lednu 1900 – Sabině bylo tehdy čtrnáct let – začala Eva Spielreinová chystat dceři vybavu. Po delší, devítiměsíční odmlce Sabina poznamenala:

„Už dlouho jsem nic nenapsala. Jak moc se od té doby změnilo mé vnímání a mé plány! Nemůžu uvěřit tomu, že jsem mohla psát před dvěma lety takové nesmysly. Například v případě popisu cesty do Taganrogu mě mořil ten hloupý, pošetilý projev nadšení, že mám sto chutí ony stránky roztrhat. Nebo stránky, na nichž líčím svatbu s Jašou. Opravdu jsem si tehdy myslela, že z té komedie mohu mít děti? Ne, spíš jsem si to jen přála a přitom jsem věděla, že to je nesplnitelné přání. Ostatně celý můj tehdejší styl, všechny výrocky mně připadají vzhledem k mému věku stupidní. Ale teď už toho bylo dost. Koneckonců na to ráda vzpomínám a je zajímavé sledovat samu sebe coby dítě. Dnes mám již docela jiná přání: až dospěju, vdám se. Můj muž mě bude velmi milovat a já jeho rovněž. Zařídíme si pěkný, jednoduchý,

útulný byt, a až mě navštíví tatínek s maminkou, nabídnu jim hned kávu se šlehačkou, což [zašifrované slovo] mají v oblibě. Večer se všichni při jasném světle usadíme ke stolu, na kterém se budou nacházet tatínkovy a maminy nejoblíbenější pokrmy. Já přiskočím k pískajícímu [?] vyleštěnému samovaru, abych zalila čaj. Můj muž se postará o maminku s tatínkem a namaže pro ně chleby s máslem. Jak přešťastný večer pro nás všechny! Potom pořídím speciálně pro maminku a tatínka dvě pohovky, kterých se nikdo jiný ani nedotkne. Každé mé dítě dostane svou vlastní sklenici, kterou si po použití vždy vypláchne a postaví na stanovené místo. Vskutku sladké sny. Kdyby se mně tak vyplnily. Maminka kdysi taky tak snila a co by dnes dala za to být opět holčičkou. Štěstí je v rukou osudu. Bůh ví, jaký životní úděl mě čeká. Bůh ví, zda se jen zčásti naplní to, co poslední dobou tolik zaměstnává mou mysl. Chtěla bych rychleji dospět, abych se to dozvěděla a mohla si to vyzkoušet. A pokud tomu tak skutečně bude, pak je to štěstí. Od 31. ledna pro mě maminka chystá výbavu. V mé hlavě se však rodí spíše neveselé myšlenky. Nechci je teď rozebírat, jen bych se tím znepokojovala.“²⁷

Jak už to tak na dívčích školách bývá, zamilovávají se žákyně do svého učitele. V páté třídě propadly Sabina a její kamarádky „vysoké inteligenci“ a „vážnému, zarmoucenému pohledu“ dějepisáře. Tento plachý křesťan s tiky v obličeji se během vyučování chtěl nechtěl ustavičně pitvořil. Sabina si chtěla zachovat vážnou tvář. Nedokázala však potlačit smích deroucí se z hrdla, čímž si pokaždé vysloužila zápis do třídní knihy. Později se naučila lépe ovládat své emoce. Dějepisář vzbudil v Sabině zájem o vědu, a otevřel jí tak zcela nové obzory. Začala se zabývat psychologií náboženství a studovala hebrejštinu, aby mohla číst Bibli v originálu.²⁸

Kromě dějepisáře se Sabina zamilovala do Nikolajova bratra, strýčka Adolfa, jenž svou neteř obdarovával cukrovím a obdivoval její matku. Na podzim 1901 – po letní ozdravné cestě – onemocněla Emilia tyfem a 10. října zemřela. Její smrt a smrt babičky připravily Sabinu Spielreinovou během krátkého období o lidi, z nichž neměla strach a které nejvíce milovala: „Později jsem se stranila úplně všech. Bylo to přibližně v šesté třídě po smrti mé sestřičky. Tehdy jsem onemocněla. Uprchla jsem do samoty.“²⁹

Posledním zápisem v rostovských denících z dětských a mladých let je krátké vyprávění o jízdě vlakem jedné mladé ženy. Revekka Samuilovna,

odkázána zcela sama na sebe, cestuje za studiem do ciziny. Zatímco se vlak plahočí odpolední výhni, zapovídá se se spolucestujícími. Jednou z nich je mohutná, hnědovlasá, asi pětáctýřicetiletá Ruska. Ta pozoruje mladou ženu se zalíbením až do chvíle, kdy se dozví, že je to Židovka:

„Ano, je to jméno židovského původu a já jsem Židovka,“ řekla slečna a přitom se pyšně napřímila. „Ne, to vám nikdy neuvěřím! Řekyně, Italka, Arménka, jen ne Židovka!“ – „Jen si nemyslete: Dávám vám své čestné slovo, že jsem Židovka!“ – Revekka Samuilovna to důrazně zopakovala ještě jednou. Výraz v tváři té ženy se rázem proměnil. Ze sladkého úsměvu se jí rty stočily do pohrdlivé grimasy, otočila se ke svému muži a plna odporu mu zašeptala do ucha: „Pole, ona je to Židovka!““³⁰

Sabininy představy o budoucnosti se až do této doby opíraly o tradice: plánovala manželství, rodinu a nezapomínala ani na své rodiče. Její přání stát se lékařkou a radost z požehnání tohoto nápadu rabínem Lublinským měly spíše charakter uspokojujících fantazií než reálné perspektivy. Mezi podzimem 1901 a létem 1902 se její myšlení a vnímání staly dospělejšími, její představy o budoucnosti realističtějšími a osobitějšími. Postava Revekky Samuilovny svědčí o tom, že si Sabina dokázala odloučení od rodiny přinejmenším představit. Také přání stát se lékařkou získalo reálnější podobu. Kdo chce takový plán uskutečnit, musí opustit domov a být schopen unést pocity osamělosti. Svou poslední rostovskou povídkou vyjádřila Sabina Spielreinová rovněž své nové sebevědomí – byla hrdá na svůj židovský původ. V budoucnu se pak musela vyrovnávat s rostoucím antisemitismem, s nímž se setkávala.

Rabín Lublinskij

II

PRVNÍ POBYT VE ŠVÝCARSKU

1904–1911

5

Nervózní doba

„Na nervových strunách, hebkých jako plyš,
šumař svoji píseň zpívá,
pohyb jeho ladných prstů ucítíš,
svoji tvář však dobře skrývá.“

Podle Carla Ludwiga Schleicha, 1926

V letních měsících přelomu 19. a 20. století patřily cesty k vodě a lázeňské pobyty k životnímu stylu lidí z lepší společnosti. Jezdilo se do termálních lázní, k moři či do hor. Sabina Spielreinová už znala malebné lázeňské městečko Boršomi na jihu Kavkazu. V létě 1901 měla tehdy jako patnáctiletá podniknout společně s matkou a šestiletou Emilií svou první cestu na Západ. Tato ženská část rodiny Spielreinových chtěla nejprve navštívit příbuzenstvo ve Varšavě, dále pokračovat do Berlína na nákupy a nakonec si užít koupání v Karlových Varech.

Ženy odjížděly z velkého rostovského nádraží. Když se dal vlak po zaznění třetího zvukového signálu do pohybu, padla na Sabinu tíseň:

„17. května jsme opustily, tzn. maminka, já a Miločka, poprvé svou vlast a vydaly se do ciziny za ozdravnou kúrou. [...] Když jsme odjížděly z Rostova, doprovázelo nás k vlaku obrovské množství lidí: mé tři kamarádky, s nimiž si společně předčítáme (Kleinerová, Sokolová a Feldmannová), bratr Feldmannové a její kamarád Petka Lublinskij, [...] dědeček, ten s pleškou, strýc z Taganrogu a naši tři chlapci s tatínkem a chůvou. I přes tolik lidí pro mě bylo neskutečně těžké opustit rodnou zemi, rozloučit se s příbuznými,

kamarády a odjet do ciziny, která byla v mých představách velká a přísná. K tomu všemu jsem cestovala se svou nervózní matkou, za niž jsem nesla odpovědnost.“¹

Sabina vyrůstala v čase zásadních společenských změn: „chladné“, strnulé stavovské uspořádání světa se tehdy měnilo ve „vřelý“, dynamický svět v pohybu. Karel Marx popsal onen proces slovy:

„Buržoazní epochu charakterizují především nepřetržité změny v oblastech výroby a života společnosti, věčná nejistota a pohyb. Všechny ztuhlé, zrezavělé poměry spolu se starými představami a názory se rozpadají, zatímco ty nově vytvořené zastarávají dříve, než mohou zkostrnatět. Vše stávající a stavovské vyprchá, vše svaté je zneuctěno.“²

* * *

Průvodními efekty a zároveň hnací silou tohoto procesu bylo vynalezení parního stroje, růst produktivity a kvality těžkého průmyslu, uplatnění chemie v zemědělství. Technická revoluce šla ruku v ruce s velkovýrobou a masovou spotřebou, s rozvojem a se zlevňováním dopravy. Vzniklo moderní velkoměsto, proletariát a – sociální otázka. Čerpáním plynu, elektřiny, uhlí a vodní síly se uvolňovalo obrovské množství energie a technická euforie, jež živily naděje na nepřetržitý ekonomický růst. Životní podmínky mnoha lidí se výrazně zlepšily. Průmyslový rozmach měl však také své stinné stránky. Kontaminovaná voda, emise kouře a plynů, regulace vodních toků, monokultury a velkoplošná výstavba postupně ničily přirozené životní prostředí a měnily krajinný ráz. Cestování parníkem a vlakem zpřístupnilo nejvzdálenější regiony a mělo za následek novodobé stěhování obyvatelstva, které vykořenilo a promísilo obyvatele i z velmi vzdálených částí země. Za prací a lepším životem se lidé stěhovali z venkova do měst, z jihu na sever, z východu na západ, přes Atlantický oceán do Nového světa.

Také v carské říši došlo k převratu. Po porážce v Krymské válce v letech 1853–1856 byla vláda zahánána do kouta: aby Rusko obhájilo svou pozici velmoci, muselo projít modernizací. Osvobozením rolníků v roce 1861 začaly „Velké reformy“. Stát zasahoval více než kdy jindy do ekonomického vývoje. Vláda v čele se Sergejem Wittem – ministrem financí

let 1892–1903 – hnala kupředu výstavbu železnice a těžkého průmyslu. V Moskvě a okolí, v Petrohradě a v Donbasu vznikala nová průmyslová centra. V roce 1897 byl zaveden zlatý standard, jenž otevřel Rusku cestu k mezinárodním aktivitám; za účelem získání potřebných deviz se navýšil vývoz obilovin.

Objevování přírodních zákonitostí a jejich technické využití urychlily společenskou výměnu. Železniční jízdní řády a tovární hodiny pozměnily dosavadní pojetí času způsobem, jenž člověka na konci 19. století značně znepokojoval. Telegraf a telefon, vymoženosti jako kolo a automobil, počátek vrcholového sportu či dynamický obrazový svět filmu byly parametry procesu, popisovaného dobovými autory jako propojení těla společnosti systémem umělých nervů.³

Objevení „živočišné elektřiny“ Luigim Galvanim roku 1789 – v prvním roce Francouzské revoluce – umožnilo medicíně popsat nervové napětí pomocí elektrické energie. Pojem energie se stal zaklínací formulí; s psychologií se začalo zacházet jako s dílčí oblastí fyziky: „Neurastenik se podobá špatně izolované, problikávající, třesoucí se elektrické lampě. Hysterik se nadto vyznačuje zkratami, vyhořeními a explozemi.“⁴

Také Sigmund Freud byl zprvu nakloněn fyzikálnímu výkladu psychických jevů. Pojmy, jejichž pomocí psychoanalýza popisuje „psychický aparát“ a psychopatologické nálezy – katexe, napětí, odpor, obrana, vybití –, vznikaly v rámci neurofyzilogie. V roce 1888 Freud razil názor: „Hysterie spočívá zcela ve fyziologických změnách nervového systému.“⁵ A 20. října 1895, zatímco pracoval na svém *Nárysu vědecké psychologie*, napsal Wilhelmu Fliešovi: „Vše do sebe zapadalo jako kolečka v soukolí a zdálo se, že nyní už jde skutečně o stroj, jenž bude již brzy fungovat sám od sebe.“⁶

Za prázdnými statistickými údaji ruské vlády o počtu hladovějících zemědělců, kteří se stěhovali do měst, a o sociálním úpadku statisíců šlechticů se skrývaly obavy z povstání zbídačených mas, z rostoucí kriminality, ze syfilidy a z tuberkulózy. Vyhlášení lékaři, jako P. I. Kovalevskij, prorokovali děsivé vize o „zástupu invalidů“ a o „pekelném rámusu šílenství“, jež státu údajně hrozily. Pokrokové kruhy varovaly před škodlivými vlivy ovzduší a před společenskými nepokoji z důvodu vynucených ekonomických a sociálních změn. Se špatnou náladou v zemi se probudil politický teror a nanovo vypukly pogromy. Proces kulturního převratu podemlál

tradiční modely – základní hierarchické struktury jako rodina, stát a církev se ocitly na pokraji rozpadu. Zemi zaplavila vlna zklamání, Freudem pojmenovaná jako *Nespokojenost v kultuře* (1930).⁷

Přes veškerý pokrok v opanování přírodních sil se člověk nestal šťastnějším, míra jeho uspokojení, jež si od života sliboval, nevzrostla. Kapitalismus a moderna však o lidskou duši neusilovaly pouze konkurencí a zvýšeným tlakem, ale také vábením a sváděním vzhledem k novým šancím a potřebám. Melancholii a splín – anglické módní choroby 17. a 18. století – vystřídal nové formy znepokojení, jež souvisely se stupňující se citlivostí duše. Kolem roku 1880 postihla USA velká vlna nervozity, nervové slabosti a neurastenie. Brzy nato zaplavila i „starý svět“, kde takového obtíže nabyly v některých zemích až epidemických rozměrů.

„Hysterie“ byla zpočátku považována za nemoc amerických a francouzských žen; postupně se však stala výrazem pro typicky ženské onemocnění vůbec. Při pátrání po vysvětlení vědecky zjištěných fenoménů poskytly procesy v ženském těle materiál pro nespočet lékařských pojednání, spojujících velmi těsně žensství a šílenství: „Představa o menstruaci byla zhruba taková: Během menstruace dozrává a roste vajíčko ve vaječniku, což způsobí nervový vzruch, jenž reflexně vyvolá prostřednictvím nervového přenosu nadbytečné prokrvení vnitřních ženských pohlavních orgánů.“⁸

Tyto bludné vědecké úvahy se natolik vyhrotily, že byla požadována beztrestnost žen v případě spáchání trestného činu během menstruačního období.

Za podpory medicíny povýšila hysterie na akceptovatelné onemocnění. Umožňovala únik z nepříjemných povinností. Vystupňovaná hysterie dokázala změnit mocenské postavení doma, mezi pohlavími. Hysterické ženy vděčily za svou pozornost proměnlivé řadě pomíjejících neduhů. Pokud si postižená stěžovala jeden den na poruchy zraku a ochablosti paže, trápily ji druhého dne bolesti hlavy a končetin. Další den ji soužila přecitlivělost chodidel, kvůli níž ulehla do postele. S „mravenčí pílí“ shromažďovali lékaři velké množství materiálu, aby nakonec dospěli k poznání, „že žádný z nás není schopen dohlédnout až na dno ženského srdce“, neboť „žena je velmi záhadná“. Přitom zůstávalo sporné, zda se jedná o „opravdové onemocnění“, „obyčejnou simulaci“ či „skrytou zákeřnost“.⁹ Hysterická symptomatika nastolila otázku vztahu mezi tělem a duší. A na

základě vztahu mezi mužským lékařem a ženskou pacientkou se začalo diskutovat – alespoň nepřímě – o poměru pohlaví jako o společenském mocenském vztahu.

Literatura – jak tomu u společensky tabuizovaných či cenzurovaných témat bývá – se začala zabývat nervovým onemocněním a vztahem mezi pohlavími. V roce 1888 napsal Anton Pavlovič Čechov povídku *Záchvat*, roku 1891 publikoval Lev Nikolajevič Tolstoj novelu *Kreutzerova sonáta*. Kultovní román Nikolaje Gavriloviče Černyševského *Co dělat* (1863) odkazuje na vnímání západního nervového diskurzu v carské říši. V příběhu se setkáváme s matkou, jejíž „vyčerpané nervy“ se „dožadují přestávky“. Jiná postava příběhu předstírá „záchvat hypochondrie“, aby se vyhnula sociálnímu konfliktu.¹⁰

Jakmile se vlak vezoucí tříčlennou ženskou část rodiny Spielreinových z Rostova do Varšavy rozjel, přepadl Sabinu Spielreinovou náhlý, zoufalý stesk. Po pár hodinách táhlé jízdy územím Černé země ji začaly pobolívat nohy. Když vlak navečer dorazil do Krakova, vystupňovaly se bolesti natolik, že paní Spielreinová zavelela k výstupu.¹¹

Teprve po třech dnech pokračovaly v cestě. O příhody se postaraly přeplněné vlaky, byrokratické překážky a nezkušenost cestujících:

„Až do posledního přestupu jsme se mačkaly v jediném vagonu druhé třídy. Bylo to tak příšerné, že jsme na podlaze vagonu daly naše věci na hromadu a pak se na ně posadily. Nesnesitelné vedro, dětský pláč, nevrle poznámky žen (cestovaly jsme v ženském vagonu), jež se s námi očividně nemínily sprátnit. To všechno dohromady stupňovalo ‚kouzlo‘ naší cesty. Nemohla jsem se se svými nemocnými nohama hnout z místa, abych se prošla a nadýchala se čerstvého vzduchu. Nijak mě to však nermoutilo a z celého srdce jsem se těm zlým dámám smála.“¹²

Přestávka ve Varšavě nepomohla. Sabina se ve společnosti své matky a příbuzných svého otce necítila „z rodinných důvodů“ dobře.¹³

Cesta rychlíkem z Varšavy do hraniční stanice Alexandrov, kde probíhala pasová a celní kontrola, trvala čtyři hodiny. Cestující tam museli přestoupit z pomalého, širokorozchodného ruského vlaku do úzkého, rychlého evropského vozu. Sabina se na Berlín moc těšila, zároveň se však

obávala Němců. Slyšela totiž, že se k Rusům nechovají zrovna přátelsky. Na hranicích došlo k další nepřijemnosti:

„Maminka nevěděla, že na hranicích potřebujeme doklady, a tak je uložila do kufru. Poté, co jsme přijely do Alexandrova, byly uzamčeny veškeré vagony a přišly důležité osoby s helmami na hlavách a chtěly vidět doklady. Ve vagonech to rázem utichlo. Maminka se kvůli tomu dokladu rozčilovala, Miločka se málem rozplakala, ustrašeně se ke mně tiskla a zvědavě pokoukala po návštěvnících [...] Za chvíli jej maminka přece jen našla, když tu nastala nová komplikace: Při přestupu do jiného vlaku se ukázalo, že Miločka potřebuje v zahraničí poloviční jízdenku. Hlavní průvodčí se zaručil za pozdržení odjezdu vlaku, než se maminka s jízdenkou vrátí. Když se však maminka vracela, dal signál k odjezdu. Maminka si myslela, že vlak odjede bez ní, vyděsila se a přiřítla se k nám. Já jsem křičela, neboť jsem měla strach, že se mamince tou hrůzou něco stane, a Miločka plakala. Samozřejmě se kolem našeho povyku shromáždila velká skupina zvědavců, ale to už není tolik zajímavé.“¹⁴

Překročením hranice z Alexandrova do Thornu nevstoupil cestující pouze na nové vládní území; rázem se ocitl ve zcela jiném světě. Ruská strana se prezentovala nepořádkem, zanedbaností, nepřehledností a nedbalostí. Na německé straně oproti tomu vládla zářivá čistota, důsledný pořádek, dochvilnost a promyšlená účelnost. Ovšem zatímco byl cestující v Rusku uctivě oslovován jako „baron“ a vztah mezi ním a průvodčím byl v pravém slova smyslu vztahem mezi pánem a sluhou, pocítil tentýž cestující na německé půdě změnu poměrů: stal se náhle jedním z mnoha lidí, kteří museli úředníkovi prokazovat patřičnou úctu a poslušnost.¹⁵

Během pasových kontrol se Sabina zabývala praktickými otázkami oněch „nešťastných dobrodružství“ a na nic jiného se nesoustředila. Teprve když vlak křižoval hraniční přítok Visly, uvolnila se. Zvědavě si četla německé nápisy na vagonu, dívala se z okna, pobrukovala si lidové písně. Brzy ráno vlak dorazil do berlínské nádražní stanice Friedrichstraße. Dívka nevycházela z údivu:

„Nikdy dříve jsem nic podobného nezažila: krásné dvoupatrové nádraží, a co je důležité: vlaky jezdí nahoře na střeše a dole se nachází úschovna

zavazadel. Zdi horního nádraží se skládají z vytříbených barevných skleněných oken. Všude je nezvyklá čistota a překrásná architektura. Berlín je velké, čisté, skvostné město s asfaltovými cestami, se širokými ulicemi a s těmi nejvelkolepějšími budovami. Ale ze všeho nejvíce se mi líbili Němci – temperamentní, ochotní, veselí, milí lidé. A nejsou ani trochu hloupí.“¹⁶

Sabina s matkou a sestrou bydlely v hotelu Wiesbadener Hof na ulici Neustädtische Kirchenstraße v blízkosti nádraží:

„Bůh ví, kde tu hledat centrum. Párkrát jsme si musely zaplatit kočár, který je tam hodně drahý, ale zato originální: každý je vybaven taxametrem – ta-bulkou, na níž se při pohybu kol kočáru ukazuje suma za ujeté kilometry. Jenom se mi nelíbí, že kočí nosí cylindr a rukavice, ve kterých vypadají jako cvičené opice.“¹⁷

Díky dobrým znalostem němčiny se ženy rychle seznamovaly. Hotelovou pokojskou, čistou, pracovitou a „jak už to u Němců bývá – vzdělanou děvče“,¹⁸ by si byla matka nejraději odvezla s sebou do Rostova.

„Obchodní domy jsou obrovské a luxusní. V takových jako ‚Wertheim‘ nebo ‚Herzog‘ dostanete všechno, nač si jen vzpomenete. Zabírají celé velké budovy a o zákazníky nemají nouzi. Strávily jsme v Berlíně jen dva dny, proto o něm nemohu povědět více. Z Berlína jsme pokračovaly spěšným vlakem do Karlových Varů. Cesta do Karlových Varů byla zrovna tak zajímavá: malebná příroda, vysoké a špičaté domy s taškovými střechami v německém stylu [...] Snažila jsem se rozpoznat obilovinu rostoucí na polích, ale vlak jel příliš rychle. Rolníci jsou tu oděni jako všichni ostatní muži, chybí jim – pochopitelně – jen redingot. Zato rolnice si v ničem nezadají s našimi ženami. Především mě zaujalo, jak ženy pracují rovnoprávně vedle mužů, vykonávají stejné práce atd.“¹⁹

* * *

K překročení hranice s Rakouskem byly matka a dcery tentokrát připraveny. Oblečená v nových šatech pořízených v Berlíně, držela Sabina své

nové knihy, Miločka byla obtěžkána hračkami. Díky Evinu šarmu, několika buřtům a cukroví pro celníky proběhl přechod přes hranici bez sebe-menšího problému.

Karlovy Vary jsou vyhlášeny široko daleko léčivou silou svých alkalických pramenů s obsahem síranu sodného, jež jsou předepisovány při problémech s játry, se žlučí, se žaludkem a se střevy. Sabina se s městečkem rychle seznámila a v deníku pak popisovala hostince a lázeňská zařízení, jako například Mlýnskou kolonádu či Císařské lázně, kde probíhaly koupele, elektro léčba, masáže či švédská gymnastika.²⁰

V deníku se zmínila rovněž o lázeňských hostech:

„...přicházejí sem lidé z celého světa, ale ‚originální‘, emailované lidi anebo lidi se zlatým chrupem, jak mně bylo vyprávěno, jsem nepotkala; velkou originalitu jsem však zpozorovala v případě dětí, jež byly oblečeny jako pej-skové.“²¹

Bavilo ji porovnávat společenské způsoby a zvyky cizinců s těmi ruskými. Jednoho dne se vydala společně s matkou a sestrou přes park do blízké Březové na návštěvu porcelánky: „Jak je tomu v Rusku zvykem, neohlížely jsme se na čas a přišly v neděli, když byla továrna zavřená. Musely jsme se tak spokojit s návštěvou tamější restaurace.“²²

Sabininy přemoudřelé komentáře občas vyznívají jako ozvěna rodičovských hovorů. Její liberální, germanofilský otec mohl být s deníkovými zápisky své dcery spokojen. „Němci“ – jak místní obyvatelé nazývala – byli dle Sabiny pozorní a upřímní:

„...člověk má právo myslet si a říkat, co chce. Každý je svobodný [...] Líbí se mi hlavně povinná školní docházka pro všechny od šesti do čtrnácti let. Kdo na učení moc není, může navštěvovat takzvanou ‚měšťanku‘, která je sice jednodušší, ale trvá také osm let. Je tak příjemné vědět, že se tu lidé ne-dělí na pány a poddané. Všichni jsou si rovni. Když jsme opouštěly Karlovy Vary, podal muž na vozičku mamince ruku. Kočí a sloužící se nás nenuceně ptali, odkud a za jakým účelem jsme přicestovaly.“²³

Z deníku se dozvídáme jen málo o tom, co Sabina s maminkou a Miločkou cestou opravdu zažívaly. Sabina psala selektivně. Zamlčela velkou

Sabina, Eva a Emilia Spielreinovy

hádku v Karlových Varech, své vzpurné chování vůči matce, protestní hladovku i vyhrožování sebevraždou.²⁴

Na konci lázeňského pobytu se Eva Spielreinová cítila natolik zle, že zvažovala návštěvu lékaře ve Vídni. Nebo by bylo lepší jet přímo do Solné komory v Bad Aussee? Rozhodla se, teprve když stála všechna zavazadla v nádražní hale: